

महात्मा गांधी यांचे राजकीय विचार

सुरेखा राजाराम संकपाळ , संशोधक विद्यार्थी, राज्यशास्त्र विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर.

प्रस्तावना :

महान शास्त्रज्ञ अल्बर्ट आइनस्टाइन यांनी गांधींबद्दल म्हटले होते की, "भविष्यातील पिढ्यांना विश्वास ठेवणे कठीण जाईल की असा रक्त मांसाचा माणूस पृथ्वीवर कधी चालला आहे." गांधींच्या विचारांनी केवळ जगभरातील लोकांना प्रेरणा दिली नाही तर करुणा, सहिष्णुता आणि शांततेच्या दृष्टीकोनातून भारत आणि जगाला बदलण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली. आयुष्यभर, त्यांनी तत्त्वे आणि प्रथा विकसित करण्यावर लक्ष केंद्रित केले आणि जगभरातील उपेक्षित गट आणि अत्याचारित समुदायांचा आवाज उठवण्यासाठी अतुलनीय योगदान दिले. याशिवाय, महात्मा गांधींनी मार्टिन ल्यूथर किंग जूनियर, नेल्सन मंडेला आणि दलाई लामा इत्यादी जगातील महान नैतिक आणि राजकीय नेत्यांना प्रेरणा दिली आणि लॅटिन अमेरिका, आशिया, मध्य पूर्व आणि युरोपमधील सामाजिक आणि राजकीय चळवळींवर प्रभाव टाकला. या दृष्टीने राजकीय विचार पुढील प्रमाणे आहेत.

महात्मा गांधी यांचे राजकीय विचार

१.गांधीजी आणि सत्य - गांधीजींनी त्यांच्या 'माय एक्सपेरिमेंट्स विथ ट्रुथ' या आत्मचरित्रात लिहिले आहे की "माझ्या सततच्या अनुभवाने मला खात्री पटली आहे की सत्याशिवाय दुसरा कोणीही देव नाही आणि अहिंसा हाच सत्य मिळवण्याचा एकमेव मार्ग आहे. तरच पूर्ण दृष्टी प्राप्त होऊ शकते. सत्याची प्राप्ती व्हावी, गांधीजींसाठी देव आणि सत्य यात फरक नाही. त्यांच्यासाठी देव सत्य आहे आणि सत्यच देव आहे. गांधीजींच्या धर्माचा आधारही सत्य आणि अहिंसा आहे. सत्य काय आहे याच्या संदर्भात गांधीजी म्हणाले होते, "तो एक अतिशय कठीण प्रश्न आहे. मी स्वतः प्रश्न सोडवला आहे. तुमचा विवेक तुम्हाला जे सांगतो तेच सत्य आहे." ते म्हणाले होते, "माझ्यासाठी सत्य हे एक तत्त्व आहे ज्यामध्ये इतर अनेक तत्त्वे येतात. हे सत्य केवळ शब्दातील सत्य नाही, तर विचारातील सत्य आहे आणि केवळ आपल्या कल्पनेचे सापेक्ष सत्य नाही, तर परम सत्य, शाश्वत आहे. तत्व, एकटा देव आहे. अशा प्रकारे गांधीजींनी सत्याचा फार व्यापक अर्थ घेतला आहे.

२.गांधीजी आणि अहिंसा - गांधीजींचे संपूर्ण तत्वज्ञान सत्य आणि अहिंसेच्या पवित्र स्तंभांवर अवलंबून आहे. गांधीजींच्या मते अहिंसेशिवाय सत्य अपूर्ण आहे. ते दोघे एक आहेत. गांधीजींच्या मते वाईटाचा विरोध हिंसेऐवजी आध्यात्मिक शक्तीने (अहिंसेने) केला पाहिजे. गांधीजी हे सत्य आणि अहिंसेचे महान पुजारी होते. 'यंग इंडिया'मध्ये त्यांनी लिहिले आहे की "अहिंसा हा माझा देव आहे आणि सत्य हा माझा देव आहे. जेव्हा मी अहिंसेचा शोध घेतो तेव्हा सत्य म्हणते ते माझ्याद्वारे मिळवा." अहिंसेचे पालन करणे हेच ईश्वरप्राप्तीचे सर्वोत्तम साधन आहे असे गांधीजी सांगतात.

३.धर्म आणि राजकारण- गांधीजींसाठी धर्म आणि राजकारण वेगळे नाहीत. धर्माचे सर्वसमावेशक स्वरूप स्वीकारल्यानंतर राजकारण वेगळे करणे शक्य नाही. धर्म हा मानवी जीवनाचा केंद्रबिंदू आहे. गांधींच्या मते, लष्करी नियमांनुसार जगाचा कारभार पद्धतशीरपणे चालत असल्याचा विश्वास म्हणजे धर्म होय. धर्माशिवाय राजकारणाचे अस्तित्व नाही. राजकारण हे धर्माच्या मूळ संकल्पनेपेक्षा वेगळे असेल तर ते लबाडी आणि दांभिकपणा आहे. आधुनिक युगातील विचारवंत, ज्यात मॅकियावेली, स्वतंत्र धर्म आणि राजकारण यांचा समावेश आहे. मार्क्ससाठी धर्म हे अफूचे औषध आहे. काही लोकांसाठी धर्म ही संत आणि ऋषींची वैयक्तिक बाब आहे, तर काहींसाठी ती व्यक्तीची वैयक्तिक बाब आहे. गांधीजी म्हणतात की धर्माचे खरे स्वरूप आणि अर्थ न मानणारेच असे म्हणू शकतात. गांधीजींसाठी धर्म आणि राजकारणाची व्यापक उद्दिष्टे एकच होती. धर्म हे व्यक्ती आणि समाजाच्या कल्याणाचे साधन आहे. त्याचप्रमाणे व्यक्ती आणि समाजाचे हित वाढवणे हेही राजकारणाचे ध्येय असते. गीतेच्या भावनेनुसार आपण आपले कर्तव्य निःस्वार्थपणे करत राहिलो तर विश्व कल्याण आणि लोककल्याण होऊ शकते. धर्माचा आत्मा आपल्याला कर्मयोगी जीवन जगण्याची प्रेरणा देतो. ती माणसाला माणसाशी जोडते. यावरून हे स्पष्ट होते की गांधीजी जेव्हा धर्माला राजकारणाचा आधार बनवण्याविषयी बोलतात तेव्हा त्यांचा अर्थ कोणत्याही

धर्माला किंवा समाजाला राजकारणाचा आधार बनवायचा नसून मानवजातीच्या सर्वोच्च मूल्यांना आधार बनवायचा आहे. राजकारण धर्मापासून वेगळे करता येत नाही, असे गांधीजींचे मत होते. राजकारणात नैतिकतेचा अंतर्भाव आवश्यक आहे. धर्माशिवाय राजकारण माझ्यासाठी गोष्ट नाही, असे ते म्हणायचे. धोरण शून्य राजकारण पूर्णपणे टाकून दिले आहे. राजकारण हे धर्माचे अनुयायी आहे, अशी त्यांची धारणा होती. धर्म विरहित राजकारण हे मृत्यूचे सापळे आहे, कारण ते आत्म्याचा नाश करते.

४.स्वातंत्र्याची कल्पना- गांधीजींच्या विचारात स्वातंत्र्याच्या संकल्पनेला महत्त्वाचे स्थान आहे. त्यांचा विश्वास नैतिक आणि आध्यात्मिक स्वातंत्र्यावर होता, त्याच वेळी ते राजकीय स्वातंत्र्याचे खंबीर समर्थक होते.गांधीजींनीही आर्थिक स्वातंत्र्याचे समर्थन केले. सर्वोदय आणि स्वराज्याची कल्पना ही गरीब आणि असहाय लोकांना आर्थिक स्वातंत्र्याची हमी होती. गांधीजींनी राष्ट्रीय स्वातंत्र्याचे समर्थन केले. ते स्वतः राष्ट्रवाद आणि स्वातंत्र्यप्राप्तीसाठी लढणारे होते. त्यांनी वैयक्तिक आणि नागरी स्वातंत्र्याचे समर्थन केले. विचार, अभिव्यक्ती आणि लेख लिहिण्याचे स्वातंत्र्य त्यांनी स्वराज्याचा अत्यावश्यक अंग मानले आहे.व्यक्तीस्वातंत्र्यासोबतच गांधीजींनी त्यांच्या सामाजिक जबाबदाऱ्यांचीही चर्चा केली. व्यक्तिस्वातंत्र्य आणि सामाजिक शिस्त यांच्यात सामंजस्याचे ते पुरस्कर्ते होते. व्यक्तिस्वातंत्र्य आणि सामाजिक जबाबदारी यांच्यात संघर्ष होऊ नये म्हणून लोकांनी कर्तव्ये आणि अधिकारांची काळजी घ्यावी अशी त्यांची इच्छा होती.

५.राज्य-संबंधित सिद्धांत –गांधीजी कोणत्याही स्वरूपातील राज्यसत्तेचे प्रखर विरोधक आणि अराजकवादी होते. त्यांनी तात्विक, नैतिक, ऐतिहासिक आणि आर्थिक कारणांच्या आधारे राज्याला विरोध केला. म्हणून, त्यांच्या तत्वांना दार्शनिक अराजकता म्हणतात.गांधीवाद्यांचा राज्याला तीन कारणांनी विरोध आहे. प्रथम, राज्याचा तात्विक आधारावर विरोध केला जातो कारण राज्यात व्यक्तीच्या नैतिकतेच्या विकासाची संधी नाही. दुसरे, राज्य हिंसा आणि क्रूर शक्तीवर आधारित आहे. तिसरे म्हणजे, राज्याच्या अधिकारांमध्ये सातत्याने वाढ होत आहे. त्यामुळे व्यक्तीच्या विकासात अडथळा येतो. त्यामुळे गांधीजींचे उद्दिष्ट राज्य संपुष्टात आणून त्याजागी राज्यविहीन लोकशाही प्रस्थापित करणे हे आहे. यामध्ये सर्व व्यक्ती आपापल्या इच्छेने समाजजीवन नियंत्रित करतात. मानव इतका विकसित झाला आहे की ते त्यांचे कर्तव्य आणि नियम स्वेच्छेने पाळतात. या स्थितीत राज्याप्रमाणे कोणत्याही राजकीय अधिकाराची गरज नाही.गांधीजींचे आदर्श राज्य म्हणजे अराजक लोकशाही समाजात सत्याग्रहाच्या तत्वांचे पालन करणाऱ्या व्यक्तींचे स्वयं-समर्थक ग्रामीण समुदायांचे संघटन होय. विकेंद्रीकरण आणि स्वच्छ सहकार्यांच्या जोरावर हा समाज बांधला जाईल. सर्व लोकांना समान अधिकार असतील आणि प्रत्येकाला त्यांच्या कुवतीनुसार समाजसेवेची पूर्ण संधी दिली जाईल. या समाजात व्यक्तींना अंगमेहनती करावी लागेल. त्यांच्या गरजांसाठी जे आवश्यक आहे त्यापेक्षा जास्त ते काहीही साठवून ठेवणार नाहीत.

सारांश : सत्य, अहिंसा आणि साधनांच्या शुद्धतेतून राजकारणाचे अध्यात्मिकरण करून, सत्याग्रहाच्या माध्यमातून अन्याय आणि अत्याचाराचा सामना करून आणि त्यांच्या विधायक कार्यक्रमांद्वारे गांधीजींनी सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक एकत्रीकरण आणि समन्वय साधण्याचा प्रयत्न केला. जीवन.”प्रयत्न केला आणि प्रभावी लोकशाही प्रस्थापित करून, त्यांनी न्याय आणि समतेवर आधारित समाजाचा पाया रचून जागतिक शांततेचा मार्ग मोकळा केला.

संदर्भ :

- 1) कृपलानी कृष्ण, महात्मा गांधी जीवन चरित्र, नॅशनल बुक ट्रस्ट इंडिया, अनुवाद उमाकांत ठोंमरे 1984
- 2) चौसाळकर अशोक - महाराष्ट्रातील गांधीवादाचा विकास आणि अन्वयार्थ ,शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर
- 3) महात्मा गांधींचे विचार-आर .के. प्रभू आणि यु. आर .राव नवजीवन ,मुद्रणालय.
- 4) <https://www.kailasheducation.com/2021/12/mahatma-gandhi-ke-rajnitik-vichar.html#:~:text=%E0%A4%97%E0%A4%BE%E0%A4%82>
- 5) <https://www.mjprstudypoint.com/2021/02/gandhiji-ke-rajnitik-vichar-in-hindi.html>